

ських народів та ін. Фактично визрівання української революції подається як частина загальноєвропейської історії, митець інтегрує вітчизняне минуле у світовий контекст. Косач інтерпретує декабристський рух як наступний етап національно-визвольних змагань. Він прагне засвідчити на художньому рівні неперервність боротьби українців за незалежність, вічність цієї ідеї у національній традиції. Загалом візія України у повісті Ю. Косача "Сонце в Чигирині" ґрунтується на Шевченковому баченні Вітчизни. І для Шевченка, і для Косача Чигирин є символічним центром національної вольниці, а декабристи – національними героями та носіями національної ідеї.

1. Голубець М. Послів'я // Юрій Косач. Сонце в Чигирині. – Л., 1992. 2. Косач Ю. Сонце в Чигирині. – Л., 1992. 3. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – Т. 1. Поезія. – К., 1989.

М. Федунь, канд. філол. наук, доц.

ДУХОВНИЙ ФЕНОМЕН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ МЕМУАРИСТИЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано присутність та роль духовного феномена Т. Шевченка як консолідуючого чинника нації в західноукраїнській спогадовій літературі першої половини ХХ століття.

Ключові слова: Т. Шевченко, мемуаристика, духовний феномен, спогад.

В статье проанализировано присутствие и роль духовного феномена Т. Шевченко как консолидирующего фактора нации в западноукраинской мемуаристике первой половины XX столетия.

Ключевые слова: Т. Шевченко, мемуаристика, духовный феномен, воспоминания.

The article deals with the presence and the role of T. Shevchenko's spiritual phenomenon as a national consolidating factor in Western Ukraine's memoirs in the first half of the XX century.

Key words: T. Shevchenko, memoirs, spiritual phenomenon, and reminiscence.

Творчий геній Тараса Шевченка привертав до себе увагу дослідників (Л. Білецького, С. Єфремова, П. Филиповича, Ю. Луцького, В. Пахаренка, В. Смілянської, Л. Задорожної та ін.) у всі часи. Образ поета знайшов своє відображення у великій кількості споминів. На сторінках західноукраїнської мемуаристики (до спогадової спадщини, маркованої цим терміном, зараховуємо всі мемуари, котрі друкувались на теренах Західної України, в тому числі наддніпрянських авторів) першої половини ХХ століття надибуємо й чимало покликань на Т. Шевченка. І це не дивно, адже його слово, на слухну думку Василя Пачовського, "грає як веселка всіма красками сонця,

від якого оживає душа нації, росте й розвивається" [9, 103] (тут і далі при цитуваннях із західноукраїнських джерел першої половини XX століття збережено стиль оригіналу, однак цитати подано відповідно до сучасного правопису). Спогадова література зазначеного регіону визначеного періоду маркується домінантою національно-духовного, в якій неабияку роль як провідника нації було відведено Шевченку. Його думки, його духовний феномен стають природною складовою спогадів. На цій малодослідженій проблемі ми й хочемо детальніше зупинитись.

Значну лепту у вивчення спадщини митця-генія в першій половині вказаного століття внесли галичани та буковинці (Б. Лепкий, С. Балеї, С. Смаль-Стоцький та ін.). Звертався до його постаті у своїх літературознавчих розвідках й письменник В. Пачовський, зупиняючись на історіософських проблемах його творчості. У статті "Геній Тараса Шевченка" [9] поет слушно зауважив, що Т. Шевченко поставив "фаустівське питання про ціль життя людства, нації, одиниці" [9, 96]. І хоча це запитання окреслював перед собою "кожний великий дух України [...] від [часів. – М. Ф.] занепаду нашої держави" [9, 96], та лише Шевченко "[з]найшов позитивну розв'язку [...], для чого живе український народ, яке його завдання в історії Всесвіту" [9, 96]. Назвавши поета "генієм слова й думки нашого бездержавного життя", В. Пачовський слушно нарік Шевченка генієм-синтетиком, який "в артистичній формі подав безсмертну ідею визволення усіх поневолених народів світу" [9, 98]. (Роздумучи над геніальністю нашого митця, критик В. Пачовський називає кілька прикмет Шевченка-генія: 1) вміння робити в творі "натиск на зміст і на концепцію" [9, 98]; 2) "жертву особистого свого добра для об'єктивної {предметової, загальної} цілі" [9, 98]; 3) "в кожній поемі він відразу охоплює ядро або суть справи" [9, 99]; 4) "він лучить в собі найбільшу об'єктивність і найбільшу суб'єктивність в одній гармонійній цілості" [9, 99]; 5) "дає з одного боку революційний, з другого консервативний зміст" [9, 99]; 6) "любов правди" [9, 100]; 7) "оптимізм, що світ іде до кращого" [9, 100]; 8) "захоплення, що впливає з любови до людей, до рідної землі" [9, 101]; 9) "обожання матері" [9, 101]; 10) "пророче візонерство будучини" [9, 101]; 11) "неминуча і вічна свіжість" [9, 102] поезій тощо).

Мемуаристика – "культурний феномен" (А. Тартаковський), який у кожного народу має свої шляхи розвитку, традиції та специфіку. Зрештою, всі різновиди цього жанру (автобіографії, щоденники, записки мемуарного змісту тощо, а також твори подорожнього характеру) – це життя нації. Вони є специфічною *miscellanea* (сумішшю) людської думки, де чітко постають історіософічні проблеми. Будучи філософсько загостреними, полемічними, публіцистично спрямованими, мемуари на вищій стадії свого розвитку все більше починають виконувати **етноохоронну** функцію. Не виняток становить і вітчизняна спогадова література.

Українські спомини – унікальний набуток вітчизняної культури, який має свою давню генеалогію, що сягає XII століття, традиції, характеризується власною специфікою (на її формування неабиякий вплив мали козацька мемуарна проза, щоденникові записи XIX століття, в тому числі "Журнал" Т. Шевченка). Вироблений упродовж віків мемуарний стиль, безперечно, у XX-му досяг найбільшого розвою. Історичні події складались так, що перша половина названого століття (період суспільних катаклізмів) спонукала не тільки до численного творення споминів, але й до перегляду мемуарних канонів, якісних змін у канві спогадових творів. Зрештою, з повним правом можна назвати мемуарний жанр будь-якого народу геніальним витвором національного людського духу, спрямованим на збереження в людській пам'яті унікальних сторінок історії (**мнемоцентрична функція мемуаристики**).

"Святе слово", яке ввібрало в себе кращі традиції творення образу провідника у вітчизняній літературі (Києво-Печерські подвижники, спосіб духовного подвижництва Г. Сковороди й ін.), було сповнене в Т. Шевченка "будительства" (О. Забужко). Саме останнє, на наш погляд, чи не найбільше сприяло внесенню на сторінки західноукраїнських спогадів духовного образу Тараса, в тому числі завдяки прямому цитуванню його творів. Тим більше, що тогочасна мемуаристика все частіше починала виконувати **компенсаторну** функцію відносно історіософії. А використання авторитетного слова пророка було надзвичайно своєчасним і потрібним.

У західноукраїнських мемуарах Шевченко є **реальним героєм** пасивних (за визначенням І. Кривецького, це такі спогади, які побудовані на основі почутого з уст інших людей) мемуарів ("Малий спогад про Тараса Шевченка. (Записав 1914 р. Байда)" [4]). І художнім **образом поета-пророка**, з яким мемуарист веде діалог, звіряє свої думки (О. Назарук, "В столиці жовтого діавола" [5]). А також **духовним символом нації**.

Історіографічно точно автори описували час, у якому формувались нові погляди. І в цьому процесі повноцінно поставав Тарас. Наприклад, тоді, коли М. Омелянович-Павленко розповідав про події у Києві: "[...] момент ушанування пам'яті Шевченка був такий гарний, що про нього не згадати було б гріхом: я бачив, як усе поле схилило голови при співах кількаторис голосів Заповіту, як військо й натовп опустили на коліна, коли велетенський прапор, на якому був образ Шевченка, поволі й поважно рушив вздовж фронту військ. Ледве хто міг утриматися від того, щоб не пролити сліз, а дехто й зовсім не міг опанувати свої нерви" [8, 69]. Саме цей момент, на думку автора мемуарів, мав для народу "політичне значення". *Licentia poetica* (поетична вільність) мемуариста спрацьовувала на рівнях зображення реально баченого

(від нього автор не відступав ні на йоту) й власної рецепції. Ті моменти, в яких йдеться про духовну присутність Тараса серед української громади, в нашій мемуаристиці (спогади В. Сімовича, З. Мірної, Б. Лепкого й ін.) подані з особливим піднесенням і пієтизмом.

Внесення образу **духовного провідника** нації на сторінки галицьких і буковинських мемуарів було логічним процесом-відповідю на події часів визволення нації й тих, що передували їм. Наратори-мемуаристи бачили потребу в афористичному слові Шевченка, коли перефразовували: "[...] до проблеми своєї держави могли ми підходити малою категорією галицької землі, бо там на Великій Україні народ замучений ще мовчав" (К. Левицький, "Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 з ілюстраціями на підставі споминів і документів" [3]), "В нашій не своїй сем'ї" (О. Назарук, "Зі Львова до Варшави. Утеча перед Совітами в пам'ятних днях 2–13 жовтня 1939 року" [6]), адже порушувані ними питання ставили у першій площині розв'язання проблем нації й держави, які були такими актуальними для митця.

Тарас Шевченко, "геній думки української нації" (В. Пачовський), близький співвітчизникам почуттям своєї національної гідності, вмінням зрозуміло й просто викласти програмні засади. Це відчували буковинські й галицькі діячі С. Смаль-Стоцький, В. Сімович, Д. Николишин, М. Равлюк, Л. Рудницький та ін. "Будитель" буковинців С. Смаль-Стоцький, який мав свою "методу" викладання творчості Шевченка й відомий своїми "інтерпретаціями", посіяв добре зерно науки в Буковині, яке базувалось на знаннях "Кобзаря", "книги мудрости для України" (В. Пачовський). Слово поета ставало для сучасників професора дороговказом на шляху національного поступу. Це засвідчив В. Сімович спомином "Гурток Кобзарознавства" [11].

Вводячи читачів в атмосферу Буковини 1910–1914 рр., мемуарист висловлював своє бажання подати написане як данину шани Шевченку: "[...] хай ці спогади стануть за нову форму вияву пієтизму для нашого великого Поета" [11, 10]. В. Сімович виражено стисло кидав погляди-ретроспекції: учителі Кіцманської гімназії до Першої світової війни часто збиралися й інтерпретували поезії Шевченка; за інспекторства О. Поповича твори поета вивчались у буковинських навчальних закладах тощо. Наратор В. Сімович називав книги "Кобзаря", якими користувався сам (це були видання В. Доманицького 1907, 1908 років) в рідному краї й, пізніше, в таборах полонених. Перечислював і галицькі (коломийські) видання Шевченка (1921 р. – за сприяння Д. Николишина, 1925 р. – О. Цісика). Спогадував, що після війни, 1921 р. (як написав автор спогадів у 1931-му, "двадцять років тому"), урочисті святкування учительської семінарії в Чернівцях, присвячені

Шевченку, відбувались у залі Музичного товариства. Починались вони, як звичайно, із "Боже великий, єдиний...", а закінчувались "Заповітом" та гімном "Ще не вмерла Україна". Автор мемуарів оприлюднив і мету написання своїх спогадів: для інших, для молодих з метою формування їхнього характеру, зростання національної свідомості.

Апелювання до творчого спадку Шевченка було свідченнями змін світоглядного характеру особистості, вони залишилися зафіксованими на сторінках спогадів Б. Лепкого ("Казка могого життя. Бережани"), М. Галагана ("З моїх споминів..."), О. Барвінського ("Спомини з мого життя") та ін. Життєве кредо авторів формулювалось словами: "Ідеологія нашого гуртка була дуже нескладна: українство і революційність, а нашим "теоретиком" був Тарас Шевченко" [1, 88]. Його "Кобзар" ставав справжнім відкриттям для багатьох, як, наприклад, для М. Галагана: "Чогось подібного на "малоросійськом языкe" не читав раніше, та здається, навіть і не підозрівав, що є такі книжки, писані по-нашому. Гірко, досадно й боляче було мені, що деякі слова були для мене незнайомі, але я всім розумом своїм знав, що знайшов я тепер те, що мені потрібно було" [1, 78].

Аналогічні відчуття-рецепція виникли в галичанина І. Німчука, коли той у спогаді "На святі Шевченка. (Спомини з-перед десяти літ)" [7] оповідав про події десятилітньої давності. Авторіві, за його свідченнями, довелося пережити на одному зі святкувань справжнє переродження: "[...] бюст Шевченка в оточенні хорі промовив до мене якось так, що я забув про все й перенісся думками в своє рідне село, а дальше над Дніпро, на завалене снігами й ледом місце його вигнання, над його могилу... І я почував, що він ціле життя терпів за ідею і за неї помер" [7, 173]. Коли звучала пісня "Ще не вмерла Україна", автор мемуарів теж співав "замкненими устами". Далі спогадує: "Але коли ціла зала стала співати в прискоренім темпі "Душу, тіло ми положим", я вже більше не міг видержати: разом з усіма співав я з повних грудей [...]" [7, 173]. Провини перед шкільними наглядачами мемуарист не відчував: "[...] супроти замученого Пророка я не прогрішився" [7, 173]. Чотири роки опісля І. Німчук вже сам виголошуватиме промову в честь митця. Спогад завершується оптимістичним ствердженням: "Як тоді, так і нині чую своєю істотою, що з ідеями Шевченка піду пробоем в життя і вони мусять товаришити мені до гробу" [7, 173]. Як бачимо, постать Шевченка є об'єднуючою, консолідуючою для обох юнаків з різних регіонів України. Авторі, отримавши духовний стимул від митцевої ідеї, в молодому віці кардинально змінили свої світоглядні позиції.

Вживання Шевченкового слова у спогадах українців різних регіонів засвідчило, що "українська думка зо зростом нації все покликується на Шевченка, як на джерельну криницю кожної нової мети, нової ідеї, нового чину..." (В. Пачовський) [9, 103]. Західноукраїнська мемуарна думка, вдаючись до духовного феномену Шевченка й засвідчуючи свої історіософські засади, констатувала собою не лише белетристичний ракурс споминів, прогресивні зміни в суспільній психіці, але й еволюцію самих спогадів від літописно-анналістичної манери викладу до цілісної мемуарної розповіді, в якій наратор, вдаючись до досвіду попередників, ставить на часі філософські проблеми. Мемуари, нарешті, визнаються авторами одним із "рівноправних родів літературної творчості в цілому, доступним, якщо не кожному, то в усякому випадку багатьом" (С. Екшут) [2, 118].

Спомини, "моральна спадщина грядущих поколінь" (О. Пристай), писались, як зазначав священик, покликуючись на Шевченка, "не для людей і не для слави". Почуття громадянського обов'язку примушувало мемуариста-духівника, звертаючись до багатьох фактів пройденого, зокрема описуючи життя пастушків, давати повчальні уроки для майбутнього, в т. ч. державних мужів. Співставлення пастушого побуту й дій державотворців викликало в автора такі думки: "Мої приятелі пастушки були дуже практичні, хоча мало вчені істоти, бо ні один з них не мав ні університетських, ні гімназійальних студій, ані навіть не виходив нормалки (сільської народної школи). Зате вони були либонь практичніші, ніж великі голови деяких "творців" Української Держави..." [10, 96]. Розповідаючи про своє життя, коли він, син простолюдина, "селянська дитина – гусій і пастух – мав бути пастирем" [10, 245], О. Пристай мимоволі підносив селянський рід, з якого вийшов і наш Тарас. Смисловий акцент "село, неначе писанка село..." поставав і з мемуарів О. Барвінського, щоденникових записів О. Мошури та ін. А звичка галичан бувати на могилі Тараса збереглась і в другій половині ХХ ст. (дод. 1).

Як бачимо, постать нашого Шевченка-пророка на сторінках західноукраїнських споминів посутньо збагатила мемуарну думку. Його духовний феномен як "синтеза, *збіросвіт* всього пережитого нацією в змаганнях століть" (В. Пачовський), присутній в західноукраїнській спогадовій літературі першої половини ХХ століття, ставав консолідуючим чинником нації, виявом світоглядних та історіософських поглядів української спільноти, котрі все частіше й частіше поставали в історії. Останнє, в свою чергу, чимало сприяло еволюції вітчизняного мемуарного жанру. Ідея свободи, заявлена на сторінках вітчизняних споминів, була суголоною "думи" Шевченка, яка "не старіється, не ржавіє з літами, тільки прибирає шляхетнішого блиску, як старе золото, а його пісня для цілого народу стає навіки / Голосна та правдива, / Як Господа слово" [9, 103].

Додаток 1
Спомини В. Паращина, 1936 р. н., лікаря
(Івано-Франківщина)

**"Тарасова ніч" на Чернечій горі
(Відлуння миттєвостей святкування
150-річного ювілею Т. Шевченка)**

Перебуваючи в травні місяці 1964 р. в Києві на курсах підвищення кваліфікації медичних працівників, група лікарів із Івано-Франківщини, Львівщини й Волині вирішила відсвяткувати ювілей Шевченка в Каневі. Ми дізналися, що на святкування можна потрапити лише за спеціальними перепустками. Існували й транспортні проблеми. Тому вирішили до Канева добиратися на таксі в суботу зранку. Прибувши, піднялись до могили, поклали квіти й помолились. Суботній день був днем підготовки до святкувань. Завершували монтувати велику сцену з проекцією на Дніпро. З'їжджались делегації, хорові гуртки, мистецькі колективи. Проводились репетиції. Над сценою було закріплено великих розмірів художній портрет Тараса, виконаний масляними фарбами (копія роботи маляра Хмелька). З картини дивилось суворе обличчя, брови були насуспені, чоло вперто "протидіяло" сердитому вітру. По завершенню репетиції ми побачили, що цей портрет Тараса знімають і закріплюють зовсім інший. На білому полотні був нашвидкуруч зображений схематичний образ нашого Кобзаря, обличчя було з благодушним виразом "старичка". Цей факт на нас всіх справив неприємне й дивне враження. Почувши галицьку говірку, до нашого гурту підійшов чоловік середнього віку й поцікавився, хто ми й звідкіля. Він виявився вчителем із Черкащини. Привіз делегацію учнів із села Моринці. Чоловік був дуже здивований, що ми галичани й вшановуємо Шевченка. В розмові ми йому розповіли, що в Галичині здавна була традиція мати в хаті "Кобзар", а на стіні – крім образів Ісуса Христа й Святої Марії – зображення І. Франка й Т. Шевченка. Учитель настільки нами зацікавився, що не відходив від нашого гурту. Під вечір учасники дійства почали розходитися. Згодом людей залишилося мало. Тут же з'явилися наряди міліції й вимагали звільнити майдан. Сходячи вниз, ми зрозуміли, що вгору ми вже більше не піднімемося. Гіркий смуток і невдоволення огорнули наші душі й серця. Зійшовши майже половину схилу й оглянувшись та побачивши, що за нами ніхто не слідує, я запропонував різко повернути вправо й заховатись у кущах. Ми пройшли деяку відстань схилом гори та заховались у ямі, порослій кущами. Нас було восьмеро. Там ми перебули до світанку. Звечора й майже всю ніч ми чули гуркіт автомобілів, які доставляли мі-

ліцію та військових на гору. Під ранок гуркіт автомобілів вщух. Приблизно о 6-тій ранку над нами з'явилися два працівники міліції. Вони були дуже здивовані. Ми теж. Отямившись, представники міліції стали перевіряти наші документи. Виручив нас учитель із Черкащини. При собі він мав паспорт і документи на делегацію учнів. Усі разом ми стали благати працівників міліції, щоб нас не проганяли. Врешті вони подобішали й запропонували нам пройти вгору до розташування служб громадського харчування. Ми поодиночки пройшли й змішалися в метушливому натовпі. Поки з'явилися офіційні делегації, ми були вже там. На урочистостях були різні делегації: з Канади, Пряшівщини, Лемківщини та ін. Святкування проходило урочисто. Біля самої могили Тараса зведений хор почергово виконував "Заповіт" і "Реве та стогне...". Диригував Л. Ревуцький. Ми мали нагоду побачити серед учасників святкування Б. Антоненка-Давидовича, І. Дзюбу, Л. Костенко й багатьох інших видатних діячів культури й мистецтва 60-х років. До Києва ми повертались на пароплаві. До ранку ніхто не заснув. Обмінювались враженнями від пережитого, активно обговорювали побачене. Святкування 150-річного ювілею Т. Шевченка було, мабуть, першим всенародним заходом під офіційним контролем радянської системи.

1. *Галаган М.* З моїх споминів (1880-ті–1920 р.): Документально-художнє видання / Передмова: Т. Осташко, В. Соловйова. – К.: Темпора, 2005. 2. *Экшут С.* Мемуаристика как феномен культуры // Свободная мысль. – 1992. – № 7. – С. 117–118. 3. *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу 1914–1918 з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Львів, 1929. 4. *Малий спогад* про Тараса Шевченка. (Записав 1914 р. *Байда*) // Вістник Союза визволення України. – 1917. – № 141. – 12 березня. – С. 164–165. 5. *Назарук О.* В столиці жовтого діавола // Нова Зоря. – 1932. – № 32. – 1 травня. – С. 5–6; № 33. – 8 травня. – С. 2–3. 6. *Назарук О.* Зі Львова до Варшави. Утеча перед Совітами в пам'ятних днях 2–13 жовтня 1919 року. – Львів, 1995. 7. *Німчук І.* На святі Шевченка. (Спомини з-перед десяти літ) // Вістник Союза визволення України. – 1917. – № 141. – 12 березня. – С. 173. 8. *Омельянович-Павленко М.* Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання / Упоряд.: М. Ковальчук. – К.: Темпора, 2007. 9. *Пачовський В.* Геній Тараса Шевченка // Дзвони. – 1938. – Ч. 3. – С. 96–103. 10. *Пристай О. О.* З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого й сучасного / Під ред. П. Мидловського. – Львів–Нью-Йорк, 1933. 11. *Сімович В.* "Гурток Кобзарознавства" // Діло. – 1931. – 12 квітня. – С. 10–11.